

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПІРИГ • Валерій СМОЛІЙ
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 2

Серія
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
(1907–1914)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 2:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України)

Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, кандидат історичних наук)

Світлана ПАНЬКОВА (старший науковий співробітник)

Упорядники: Ігор ГИРИЧ, Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмови: Ігор ГИРИЧ, Світлана ПАНЬКОВА

Автор коментарів: Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Наталія ЛИСЕНКО

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Пояснення слів: Галина СВАРНИК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-277-5 (т. 2)

© Інститут української археології
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2005

© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2005

© Передмова, І.Грич, С.Панькова, 2005

© Коментарі, С.Панькова, 2005

РОЗДІЛ III

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ
ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ
(1907–1914)

До наших читателей.

Шлюба 7

Літературно-Наздобні Вісник "Літературно-Наздобні Вісник"
Будині рік було для десятилітньої своєї
існування і будині рік своїм змістом вив-
век, змінення обстановки російської України.
Але і не будині перешагнути на дорогу іти
ділянки, і самим і науковцями і педаго-
гами йому не зможеться зрозуміти, ко-
му такім як умі зрозуміти зміст, яка
ж життя і робота наших журналістів і
наперед, і інші види енергії і види в
модифікації наших національних речей
ми існуємо і новий рік, ^{розра} ^{тільки} ^{було}
своїм роботою і політикою зрозуміємо
до речей наших національних речей.
Можливі і зрозуміти, розуміючи, зрозуміти
що зрозуміти на українській російській

Автограф першої сторінки статті "До наших читателей" (1907 р.).

Оригінал зберігається в ЦДІАК України
(Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 207. — Арк. 7–12 зв.).

САРАЄВСЬКА ТРАГЕДІЯ

Трагічна смерть австрійського престолонаслідника і його дружини з руки сербсько-патріотичної конспірації в Сараєві впала як нова тяжка крапля в перепопнену і без того вщерть чашу європейського політичного напруження. Одні з страхом і тривогою, інші — з різними сподіваннями ловлять в лет все нові і нові відгомони сеї події, силкуючися вгадати, чи витримає сеї новий удар європейський “узброєний спокій” по всіх попередніх, заданих йому останніми часами, чи устоїть се напруження — чи розірветься тим страшним, давно сподіваним, зі страхом виміркованим конфліктом, що висить в повітрі вже стільки часу?..

Грецько-турецький конфлікт і албанська революція, що захитала непевною балканською згодою і викрила так різко і сильно всю суперечність австро-італійських інтересів і можливість конфлікту, так старанно замазувану зусиллями потрійної дипломатії. Російсько-румунське зближення, задокументоване з їздом в Констанці, і його контрапункт — з їзд покійного Франца-Фердинанда з імператором германським в Конопішті*, де нібито був присутнім секретно — як писали газети — і шведський король як новий учасник потрійного союзу замість страченого короля румунського, мовляв, під впливами воєнної шведської партії, наляканої російськими планами на Скандинавський півострів, шукає охорони і забезпечення під покровом потрійного союзу. А на полудні плани сербсько-чорногорського митового союзу, який будітмо має бути першим кроком в напрямі ширшого митового союзу чорноморсько-адрійського, і об'єднання в одне державне тіло Сербії і Чорногори — перспективи одна гірше другої для Австрії.

З другого боку — величезні збільшення воєнних кредитів на ґрунті суперництва потрійного союзу з потрійним порозумінням. Міністеріальні кризи в Франції на ґрунті відновлення трілітньої військової служби для удержання пропорції французької армії до германських сил, збільшених торішніми військовими ухвалями. Цілком уже баснословне поширення армії російської, наслідком останнього — збільшення рекрутського набору, проведеного в останній думській сесії, котрим Росія приходить в поміч своїй союзниці, zagrożеній убутком людності, і мішає до решти всі стратегічні спекуляції, всі ті рахунки тисяч багнетів, шабель, гармат, котрими направляєтся внутрішня і загранична політика в теперішнім мілітаристичнім чаді.

Все се в супроводі вічної газетної передирки, підтримуваної всякими гарматними і поставщицькими синдикатами, і глибоких комбінувань військових спеціалістів на тему, кому з конкурентів треба спішитися нападком на противника, з надією погромити його при нинішніх своїх воєнних шансах, утворило атмосферу дійсно перепопнену доверху сею воєнною тривогою, справдешнім мілітаристичним неврозом.

На всяку несподіванку, на всяку сенсацію все відзивається з підвищеною вражливістю, нервово шукаючи якихось далеко захованих, скритих sprужин, запитуючи себе, всіх і вся, чи не приносить та чи ся сенсація початку кінця сеї тривожної напруженості, її ослаблення чи останнього страшного вибуху?

Що ж казати, коли подія справді сама по собі настільки незвичайна і в наслідках своїх трудна до оцінення — як саме в сім разі!

Особа покійного престолонаслідника здавна почала оточуватися легендою. Несподівана його поява на такій позиції, моргантичний шлюб його з гр[афинею] Хотек і різні складні питання, які з того виникали — про становище його дружини, його дітей, напр., супроти Угорщини, котрої конституція не робить різниці між моргантичним і повноправним потомством і т.д., — все се давало привід до різних комбінацій не тільки двірської, а й ширшої політичної натури. З будучою зміною на престолі почали зв'язуватися преріжні, не раз дуже далекосяглі мрії і надії.

Правда, пок[ійний] архієпископ, чоловік дуже здержливий на всякі заяви, не давав ніяких декларацій, котрі б творили підставу до сих рахунків; але чим менше говорив він сам, тим більше говорили за нього, посилаючися то на різні інтимні, не можливі до справдження звірення покійного, то на його діяльність, знайомості, відносини, котрі, мовляв, розкривали лінію його політики як будучого цесаря Австро-Угорщини. Так поволі склалися поняття про покійного як консерватиста і навіть реакціонера, противника демократії і парламентаризму, прихильника аристократії і католицького клерикалізму, перейнятого ідеями австрійської великодержавності, імперіалістичної експансії — смілої політики натиску і розширення границь держави назверх, власті корони — всередині. Його політичну програму толковано як певну комбінацію широкої обласної автономії — ширшої від теперішньої, з певною закраскою федералізму, але з сильною єдиною центральною властю, дуже мало обмеженою парламентаризмом. А поруч того вишивалися різні цвітисті плани анексії, секундогенітур і т.д. Оживлення австрійського імперіалізму, політичної активності, зв'язане з анексією Боснії і Герцеговини, записане було на рахунок впливів престолонаслідника однодушно і прихильниками, і противниками сього імперіалізму. На нім спочили надії триалізму — об'єднання полуднево-слов'янських (хорватських, сербських, словенських) земель в одне національно-політичне тіло під властю Австрії, на взір Угорщини. Його ім'я, а принаймні імена нібито близьких до нього людей, зв'язувалися з голосним полуднево-слов'янським процесом, аранжованим австрофільськими хорватськими кругами против прихильників “великосербських” тенденцій.

На другім кінці держави з його іменем стали зв'язуватися різні більше або менше фантастичні плани розв'язання українського питання. Прихильники “австрійської орієнтації”* в українських кругах з одної сторони, противники українства в польській і російській пресі — з другої, навзаводи роздмухували сю легенду, яка робила покійного архікнязя новим Мойсеєм, що мав вивести українців з лядського поневолення, угольним каменем всяких “мазепинських” надій і перспектив. Особливо в російських націоналістичних кругах, в українофобських органах і різних антиукраїнських брошурах від кількох літ дуже свobodно і самопевно говорено про плани покійного на анексію до Австрії України по Дніпро, про габсбурзьку українську “секундогенітуру” з столицею в Києві з одним з синів Франца-Фердинанда на українським престолі і т.ін.

Скільки покійний давав привід до таких фантазій і до зв'язування з тими фантазіями саме його імені, се зістається незвісним. Але легенда існувала, сама була до певної міри реальним фактом, з яким рахувалися, яким направляли свою діяльність певні круги. І тепер, коли не стало того, на кім будовано ті різні надії чи від кого боялися тих планів, сараєвська подія, поза загальним обуренням з самого убийства, оцінюється з становища сеї легенди чи легенд. Одні, висловляючи свій жаль чи обурення, не криються з певним почуттям заспокоєння, що, мовляв, ризикозна, черевата в будучності всякими авантюрами і кризами ера Франца-Фердинанда сходить з овиду австрійського життя — “політика бельведеру (палати престолонаслідника) уступає місце політиці бургу” (цісарської палати) — більш зрівноваженій і нескорій на ризик і смілу ініціативу. Інші, що будували свої плани і надії на особі престолонаслідника, спішаються, чи не вдасться ще заграги і здобути дещо загробною тінню покійного.

Інакше трудно об'яснити те, що діялося за останні два тижні: антисербські розрухи, патріотичні доноси і погроми, і всі заходи звернені на те, щоб якось пришити до справи сербське правительство чи правительствені круги сербські і, використовуючи загальне обурення, викликане атентатом, поставити такі жадання Сербії, котрі б або спровокували її до війни і розгрому, або змусили до повної, пониженої капітуляції. Такий характер мають останні вісті про приготування ноти, котра зажадає від сербського правительства слідства над конспірацією в самій Сербії і запевнення, що російське правительство не буде ставити які-небудь перешкоди сим жаданням.

Поки що, одначе, зістається надія, що корона не дасть своєї згоди на політику балканських авантур і не схоче ставити занадто тяжких проб новому порозумінню з Росією, що саме почало наладжуватись. Але те, що діється, все-таки глибоко характеристичне, особливо в тих формах, як воно переломлюється в різних ближчих призмах.

Погромно-патріотичні процесії, переважно з різного хуліганського елементу, розбивання сербських магазинів, готелів, домів в супроводі патріотичних австрійських гімнів і під ослоною портретів цесаря і престолонаслідника, що носять сі погромщики, тисячі зруйнованих домів, маса побитих і убитих; доноси всяких добровольців на людей, ворожо для Австрії настроєних; масові арешти, увільнення, висилки, конфіскації газет, проголошення воєнного стану. Так описують сербофільські газети те, що діялося попереднього тижня в полудневих провінціях Австрії; чорносотенні та націоналістичні російські листки нещадно виливають при тім своє обурення:

“З почуттям найглибшого обурення ставимось ми в сій хвилі до Австрії й її правительства, де за відомістю й під опікою властей чиняться тепер нечувані звірства над сербами. Сотні побитих, сотні ранених; між ними жінки, діти і старці... пограбоване майно, спалені і зруйновані дома. По правді, культурна австрійська монархія іде навзаводи в способах боротьби з варварською Турцією” і т.д. Се з чорно-клерикального “Колокола”. А от з останнього числа “Нового времени” під чудовим титулом: “Сеющие ветер, пожнут бурю”:

“Відпадки людності, присвоївши собі безапеляційний суд — останню розправу, побивають ні в чім не повинних людей, нищать і грабують майно.

Сей дикий розбій не знаходить з боку австрійських властей ні противділання, ні опозиції. Відси треба вивести, що вони згідні з загальними планами правительства або принаймні їм не противні.

Офіційна віденська преса об'ясняє погроми стихійним вибухом пристрасті вірнопідданчої частини людності, проти котрої безсильні всі поліційні заходи. Натягненість сього об'яснення очевидна”.

Дійсно, страшенно знайомим духом потягло і з сих погромних відомостей, і з сих відзивів преси — так, наче все було не в боснійській, а в одній із “внутрішніх” губерній — тільки благородне обурення і мудрі ради — не будувати політичних планів на національних суперечках, на гніті і насильстві — висловляються сим разом правими і націоналістичними листками, бо се ж “для наружного употреблення”.

Для австрійської України в сих антисербських подіях, в сім незмірно сумнім національнім розбраті лежить інше *metemta* [пересторога]. Се ж зводять рахунки сербські прихильники австрійської орієнтації з своїми противниками — сіють криваву ворожнечу і натравлюють австрійське правительство патріотичними гаслами. В Галичині до сього ще, хвалити Бога, не доходило; але на похилу площу уличного цькування противників і співробітництва з поліцією на предмет уловлення елементів антиавстрійських певні елементи ступали і пробували потягати за собою і малоосвічені маси, і ріжний міський намул. Щастя, що не пішли ще так далеко! Куди веде ся похила площа, показують патріотичні ексцеси хорватські.

Під впливом легенди, спільно виплеканої національно-демократичними політиками українськими і їх противниками, смерть престолонаслідника і в Галичині оцінюється як важний поворотний момент в відносинах австрійсько-польських і австрійсько-українських. Польські та інші антиукраїнські органи в більше або менше отвертих формах висловлюють вдоволення, що приходить кінець українофільству австрійського правительства. Нац[іонально]-демократичні українські органи оплакують смерть Франца-Фердинанда як утрату тої бази, на якій опирали вони — принаймні для своєї публіки — свої політичні плани і рахунки; оцінюють як катастрофу своєї політики, опертої на тім українофільстві будучого голови держави, котрий, мовляв, уже тепер впливав на внутрішню політику держави в тім українофільським дусі і ще більше мав нагнути в сторону українських інтересів сю політику в будущині, при звісних своїх тенденціях до рішучого впливу і ролі корони.

Наш орган ніколи не поділяв сих спекуляцій і остерігав не раз перед будуванням політики та таким українофільстві зверху, замість опирати її на широкім і всестороннім розвої громадських сил, політичних і культурних засобів і суспільної активності. Мені самому ще так недавно довелося висловити свої сумніви щодо поставленої в націоналістичній російській пресі тези, мовляв, Австрія має якісь серйозні заміри будувати на українстві свою політику проти Росії¹. Хто скільки-небудь уважно слідив за політикою Австрії, за політичними настроями віденських кругів, той мусив набрати твердого переконання, що фронт австрійської політики звернений і буде ще дуже довго звернений на Балкан, а політика на східній границі буде грати другорядну ролу: буде достроюватися до потреб балканської проблеми, але не матиме самостійного характеру, власної орієнтаційної лінії. Австрія може страшити російські правительствені круги польським чи українським питанням, коли їй треба буде відвести від небажаних кроків чи напрямів російську політику на Балкані, але кожної хвилі може уступити в сих точках, коли тим способом можна буде здобути якісь корисні уступки в сфері балканській².

Сербська справа грозить надовго заволодіти всею австрійською політикою — се проблема будучності Австро-Угорщини. Сербія вирвалася з залізних кліщів; опираючися на Грецію, зійшовшися межа в межу з Чорногорією (об'єднання Сербії з Чорногорією — се питання часу, коли не перешкодить "Європа"), вона стала розмірно сильною і небезпечною і так чи інакше упоратися з нею — чи розбити, чи включити її разом з своїми сербохорватськими землями в свій склад в формі третього чи якого там члена австро-угорської

¹ Див. книжку за квітень, ст. 31 ("Сіяння вітру").

² Позволю собі нагадати писане мною рік тому* ("Л[ітературно-]н[ауковий] в[істник]", 1913, IX, ст. 331–332).

державної системи — се чергове завдання Австрії, перед котрим мусить відступати все інше, і на сім ґрунті австрійська політика може навіть шукати порозуміння з російською — причім за уступки в балканських справах Австрія мала б віддячитися російському правительству прислугами в українським і польським питанні.

Супроти того одного будувати що-небудь на східній політиці Австрії взагалі було б дуже великою легкодушністю — тим більше галицьким українцям, котрі мають іще перед собою поляків, що на сій східній політиці в австрійській політиці добре засиділи собі першенство.

Сі обставини самі вже давали сильну осторогу, незалежно від більш загальних і принципіальних міркувань, які взагалі велять українській національній політиці не йти за чужими кепськими прикладами, не сподіватися розв'язання української національної проблеми від якихось посторонніх впливів і помочі, а будувати тільки на органічнім розвитку своїх власних національних сил, засобів і можливостей. Хто слідив за австро-українськими відносинами останніх літ, мусив набрати переконання, що австрійське правительство зовсім не скорє в інтересах українців відступати від прийнятих і привичних ліній своєї політичної тактики. В останніх часах се було аж занадто очевидно¹.

Розуміється, на оправдання австрійської політики, коли вона потребує такого оправдання, треба б сказати, що й крайній опортунізм галицького національно-демократичного курсу не давав австрійському правительству відчувати, що в українській політичній програмі є якісь тверді і непохитні лінії, з якими треба рахуватися: досвід останніх літ міг, навпаки, витворити в нім переконання, що в сій українській політиці все пластичне, все може взяти і такий, і інший оборот в залежності від бажань корони і податливості купки політичних провідників. Але, з другого боку, зигзаги сеї політики давали виразний доказ, що податливості на українські бажання в правительствених кругах таки нема і українофільство австрійського правительства з легенди в дійсність не переходить.

Польські органи, що стояли также у власті сеї легенди, в посмертних статтях, присвячених покійному, підносять теж, що в останніх часах був помітний певний поворот в “українофільстві” покійного — мовляв, він переконався, що “мазепинство” — зовсім не така поважна сила, аби на ній могла опертися австрійська політика в своїх планах розширення на схід. Та се великий сумнів, чи покійний взагалі мав які-небудь рахунки в сім напрямі, і коли навіть йому робилися якісь надії в сім напрямі з якої-небудь сторони, то ще велике питання, чи він коли-небудь що-небудь будував на них.

¹ Див. децю до сеї справи нижче в статті Ignotus'a*. Ред.

Російські українці весь час зовсім недвозначно відмежовували себе від “орієнталістів” галицької України, не раз давали їм упімнення, аби не говорили нічого від їх імені, і речники австрійської орієнтації справді давали спеціальні заяви, що вони говорять про австрофільство чи австрійську лояльність тільки австрійських українців. Я думаю, се мусило бути звісно в кругах покійного. Але і се взагалі зістається під великим сумнівом — чи він дійсно думав коли-небудь про рішучий конфлікт з Росією про пересунення австрійської границі “до Нікольської слободки”, як жартом говорилося, і потребував союзників за австрійською границею.

Ось передо мною лежить справоздання про зібрання віденських християнських соціалістів, присвячене покійному. Християнські соціали вважалися одною з найближчих груп до покійного; з рефератом про покійного виступив редактор “Reichspost” — признаного органу покійного. Можна думати, що сей чоловік дещо знав, говорячи про політичні настрої і плани свого власного патрона. І яку ж орієнтацію надає він йому? По словам сього пана, покійний мав ідею відновлення старого потрійного союзу 1870-х рр., союзу трьох імператорів — австрійського, германського і російського.

Се може здаватися парадоксом. Але коли пригадати дещо з життя покійного, воно перестане бути таким парадоксальним — принаймні в тих ревелаяціях, які так рясно посипалися на могилу покійного, не знаходимо ніяких конкретних даних, які б сьому противилися.

Покійний вважався консерватистом, феодалом, і де ж, як не в союзі з Германією і Росією, можна ще шукати в Європі опори натиску демократизму, соціалізму і т.д.? Покійний був відомий приклонник папства, оминав всяких ближчих відносин з італійським правительством, а як говорили “добре інформовані” — в зв’язку з балканською політикою напивав на розрив з Італією; тільки “старий двір” не дав тоді на се свого призволення. Отже, і з сього становища заміна Італії Росією в потрійнім союзі могла йому подобатися. А коли правда, що він незвичайно інтересувався балканськими проблемами, сербським питанням, то і тут ледве чи міг рахувати на основне розв’язання справи без порозуміння з Росією.

Так поволі випадають одна по другій ті підстави, на які й опиралася репутація покійного як непримиренного ворога Росії, що, мовляв, підгодував “мазепинський накорінок” як австрійську гвардію на сході. Розлітається легенда, яку деякі галицькі круги хотіли положити в основу української політики, а вороги українства — нею об’яснити еволюцію українства взагалі.

Розлітається як мрія, як сон, як дим.

26/VI (9.VII). 1914

тень Архівного управління УРСР. — 1964. — № 2; *Савченко В.О.* Сторіччя з дня народження Т. Г. Шевченка // *Шевченківський словник.* — К., 1977. — Т. 2. — С. 243). Добірка численних документів про підготовку до відзначення 100-ліття від дня народження Кобзаря та заборони цього свята вміщена у виданні: *Тарас Шевченко. Документи і матеріали.* — К., 1963. — С. 218–275. Широко висвітлювалися ці події також у тогочасних українських виданнях: *Рада.* — 1914. — № 47–49; *Украинская жизнь.* — 1914. — № 3.

“Шевченкове століття” М. Грушевського після поезії Л. Старицької-Черняхівської відкривало ювілейний випуск ЛНВ. До книги увійшла низка розвідок: І. Стешенко “Наша велика книга”, С. Русова “Жінки в поезії Шевченка” Д. Антонович “Естетичні погляди Шевченка”, П. Стебницький “Повний “Кобзар” в Росії”, К. Широцький “Русалка” (Картина Шевченка) та ін. Про інші публіцистичні праці М. Грушевського, написані з нагоди Шевченківських днів, див. ком. до статті “В сорок восьми роковини Шевченка”.

с. 468 *Що огненно заговорило... Кадило істини...* — тут М. Грушевський цитує поему Т. Шевченка “Неофіти” вірогідно за варіантом видання: *Шевченко Т. Кобзар.* Вид. 3-тє. — [СПб], 1910. — С. 496 (цитує, напевно, по пам’яті, оскільки пропускає один рядок та вживає на початку рядків “що” замість “щоб”). В останньому академічному виданні творів Т. Шевченка цей фрагмент звучить так: *Щоб огненно заговорила, / Щоб слово пламенем взялось, / Щоб людям серце розтопило. / І на Україні понеслось, / І на Україні святилось / Те слово, Божеє кадило, / Кадило істини. Амінь* (див.: *Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах.* — К., 2001. — Т. 2: *Поезія 1847–1861.* — С. 246.

...І оживе добра слава... — тут М. Грушевський цитує поезію Т. Шевченка “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє” (див.: *Шевченко Т. Повне зібрання творів...* — Т. 1: *Поезія 1837–1847.* — С. 354).

Сараєвська трагедія

Вперше опублікована в журналі: ЛНВ. — 1914. — Т. LXV. — Кн. VI. — С. 424–431. У кінці статті зазначена дата написання: “26/VI (9.VII).914”. Витяги зі статті, які відтворюють головні думки автора й розвінчують легенду про австрійську орієнтацію М. Грушевського, подає із вступним словом Л. Бурчак (див.: *Бурчак Л. Проф. М. Грушевський о политике галицких украинцев перед войной* // *Украинская жизнь.* — 1914. — № 11–12. — С. 32–37). Тираж 6-ї книги ЛНВ зі статтею “Сараєвська трагедія” був частково конфіскований австрійською прокуратурою, частково не допущений у Галичину через те, що “автор резко осуждает политику галицко-украинских ответственных кругов за ее направление — вовлечь российских украинцев в круг австрийской ориентации”.

Подається за першодруком.

Стаття написана з приводу вбивства австрійського престолонаслідника Франца-Фердинанда, що стало причиною до початку 1-ї світової війни. М. Грушевський

називає легендою думки про українофільство Франца-Фердинанда, рішуче відкидає сподівання національних політичних кіл на зорієнтованість зовнішньої політики Австро-Угорщини на схід, зокрема на вирішення української справи. Погляди історика різко розходилися з настановами галицьких українців та молодих політиків-наддніпрянців — лідерів створеного з початком війни Союзу визволення України. У праці одного з провідників СВУ А.Жука “Проф. М.Грушевський і Союз визволення України в роках першої світової війни” окремий розділ під назвою “Останній публіцистичний виступ проф. М.Грушевського перед війною” присвячений статті М.Грушевського “Сараєвська трагедія”. Уперше статтю А.Жука опублікував І.Гирич за збереженням в Оттавському Національному архіві Канади машинописом (див.: Молода нація. — 2002. — № 3. — С. 111—134). А.Жук подає також реферат статті про книгу “Гросс Габсбург”, яку вважає відповіддю на “Сараєвську трагедію” М.Грушевського. Докладніше див.: *Гирич І. “Федераліст” очима “самостійника”* (до історії написання статті А.Жука “М.Грушевський та СВУ”) // Молода нація. — 2002. — № 3. — С. 81—106). Свої переконання, обґрунтовані в статті, М.Грушевський підтвердив під час допитів, які проводило Київське губернське жандармське управління в грудні 1914 р.: “[...] в статье “Сараевская трагедия” я со всею силою выступал против легенд о том, что разрешение украинского вопроса может прийти со стороны — от Австрии, от покойного наследника австрийского престола или от каких-нибудь других международных комбинаций. Я указывал там (на с. 430), что украинское общество России самым решительным образом отмежевывалось всегда от австрийской ориентации и не давало повода рассчитывать на него каким-нибудь сторонникам заграничного вмешательства. [...] Содействие выяснению украинских нужд, серьезности и жизненности украинского вопроса, которое приняли на себя выдающиеся члены Государств[енной] Думы в весеннюю сессию 1914 г., давал мне надежду в этом отношении, и я старался заручиться при личных свиданиях благоприятным отношением того или другого великорусского политика или публициста к украинскому вопросу, постоянно выдвигал эти факты сочувствия как залог благоприятного разрешения украинского вопроса на законодательной почве России, быть может, в недалеком будущем” (*Музичук О. Звинувачується в шпигунстві...* (Невідомі джерела до біографії М.С. Грушевського) // Архіви України. — 1991. — № 5. — С. 22).

с. 472 ...з їзд покойного Франца-Фердинанда з імператором германським в Конопішті... — як свідчать протоколи слідчої справи М.Грушевського 1914 р., ученого звинувачували в участі в цій зустрічі. Даючи пояснення, історик говорив: “По приезде моем в Киев, мне рассказали, что в газете “Киев” была заметка, где говорилось, что я будто-бы присутствовал при свидании покойного ерцгерцога Франца-Фердинанда с императором германским в Конопішті. На заданный мне по поводу этого вопрос отвечаю: во время этого свидания я жил безвыездно во Львове, о свидании знаю только из газет, ни Франца-Фердинанда, ни Вильгельма не видел никогда в глаза, не состоял ни в каких сношениях с

ними ні лично, ні через других лиц, и вообще с придворними и правительственными сферами австрійськими или германськими не имел никаких связей” (*Музичук О.* Звинувачується в шпигунстві... (Невідомі джерела до біографії М.С.Грушевського) // Архіви України. — 1991. — № 5. — С. 22).

с. 474 Прихильники “австрійської орієнтації”... — йдеться про діячів Союзу визволення України (див.: *Патер І.* Галичина і галичани у діяльності Союзу визволення України // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької / Ред кол.: М.М.Романюк (відп. ред.) та ін. — Львів, 1998. — С. 153–168; *Його ж.* Союз визволення України: Заснування, пролітична платформа та орієнтація // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1999. — Вип.34. — С. 331–339; *Лавров Ю.* Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України // УІЖ. — 1996. — № 6. — С. 79–90).

с. 476 Позволю собі нагадати писане мною рік тому... — йдеться про статтю “Після Балканської війни” (ЛНВ. — 1913. — Т. LXIII. — Кн. IX. — С. 321–332).

с. 477 Див. де що до сеї справи нижче в статті *Ignotus’a* — йдеться про статтю: *Ignotus [Джиджора І.]*. Галицькі розчарування // ЛНВ. — Т. LXV. — Кн. VI. — С. 533–539.

ДОДАТКИ: ХРОНІКАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ (1898–1907)

[Промова з нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності Івана Франка]

Вперше опублікована в журналі: ЛНВ. — 1898. — Т. IV. — Кн. XI. — С. 119–122. Прізвище промовця зазначене в тексті загального огляду.

Подається за першодруком.

Підготовку до ювілею І.Франка ініціювала галицька молодь, що гуртувалася навколо “Академічної громади”, головою якої був обраний В.Гнатюк. Його ж було обрано головою ювілейного комітету. З почину комітету була видрукувана збірка композицій до поезій І.Франка “Зів’ялі листки” та книга “Привіт Івану Франку”. М.Павлик уклав бібліографію праць І.Франка, художник І.Труш написав портрет письменника. Урочистості відбулися 30 жовтня 1898 р. в залі поштового клубу. На зібранні виступили голова ювілейного комітету В.Гнатюк, голова НТШ М.Грушевський, представниця українського жіноцтва Н.Кобринська, довголітній приятель ювіляра М.Павлик, голова “Академічної громади” Г.Гарматій. Докладно про підготовку та святкування ювілею І.Франка див.: *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916. Спогади і причинки // За сто літ. — 1928. — Кн. 3. — С. 235–240.

с. 480 Тільки з кінцем 50-х рр. починається там знову рух... — йдеться про створення перших українських Громад. Докладно див.: *Антонович М.*

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>І.Гирич, С.Панькова</i>		
ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ “ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА” У 1907–1914 роках.	V	
Розділ І. СТАТТІ ПІД РУБРИКОЮ “НА УКРАЇНСЬКІ ТЕМИ” (1907–1914)	1	
При кінці року	3	499
Крячуть ворони...	10	500
“О любви к Отечеству и народной гордости”	20	501
Гріхи наші	38	502
Грім — та не з тучі...	44	503
“Кінець рутенства!”	50	505
Ще одна повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем	61	507
Українство і всеслов’янство	66	508
Не пора	73	510
Ще про культуру і критику	82	512
На новий рік	95	514
Видавничка криза	106	516
З новорічних думок	115	517
Слово на малодушних	127	518
Гімн вдячності	131	519
В великий четвер	136	520
Похорони унії	141	521
В російським диліжансі	150	523
Маленька жертва	157	524
Замість новорічної	168	525
Фабрикація сепаратизму	176	526
Недооцінювання	183	526
В слов’янських обіймах	189	528
“Мазепинство” і “богданівство”	199	530
Відлучення Холмщини	207	532
Батьки і діти	216	534
Українська дебата	223	535
По кошмарі	231	537
Нова хвиля	235	538
Сіяння вітру	243	539

Розділ II. ЗБІРКА СТАТЕЙ: НАША ПОЛІТИКА	251	
Під нинішню хвилю	253	543
Два роки галицької політики	261	545
Реальна політика на галицькім ґрунті	276	550
“Малі діла”	287	551
Ера фінансово-економічна	295	552
З нашого культурного життя	306	554
По виборах	317	556
Розділ III. НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ (1907–1914)	325	
До наших читачів в Росії	327	558
Богданові роковини	332	559
До наших читачів	337	560
Чи не спроможемось?	347	563
Антракт	353	566
Пам’яті Володимира Антоновича	358	568
Пам’ятник Шевченку	360	570
Кров	363	571
Недуга д-ра Івана Франка	368	573
До рецензії д. Липинського	370	575
До наших читачів	375	577
Ювілей Миколи Гоголя	378	577
В сорок восьмі роковини Шевченка	382	579
Виговський і Мазепа	386	582
Українська історіографія і Микола Костомаров. Пам’яті М. Костомарова в двадцять п’яти роковини його смерті	397	585
Над свіжою могилою	412	593
Василь Доманицький	414	594
Два ювілеї	418	598
Пам’яті Павла Житецького	422	600
Призабута справа	425	602
Свято єднання	430	606
[Про зняття з себе обов’язків головного редактора “Літературно-наукового вістника”]	433	607
В столітні роковини Герцена	434	608
Возлюбленникові муз і грацій	441	609
В балканськім антракті	442	610
Після Балканської війни	453	610
Сорокалітній подвиг	464	611
З промови на полтавськім святі	466	612
Шевченкове століття	468	612
Сараєвська трагедія	472	613

ДОДАТКИ: Хронікально-інформаційні статті (1898–1907)	479	
[Промова з нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності Івана Франка]	480	615
В справі доступу на Львівський університет	482	616
[Промова на Загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 25 березня 1901 р.]	483	616
П.Накрохін [Некролог]	487	618
Академічний дім	487	618
Отвертий лист до п[рофесора] Т.Флоринського [Коротка передмова до листа]	488	618
Отвертий лист до гр[еко]-кат[олицьких] ординаріатів і духовенства	488	619
Виказ датків	492	620
Святе Письмо	493	620
Знесення указу 1876 р.	493	621
Св[яте] Письмо на українській мові	494	621
Від редакції [Напрями праці з нагоди дев'ятого року видання ЛНВ]	494	621
Програма Української демократично-радикальної партії [Коротка передмова до програми]	496	621
Із статистичної комісії Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка: І. Зав'язання статистичної комісії Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка	496	622
Портрет Шевченка	498	622
КОМЕНТАРІ	499	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	623	
ПОКАЖЧИК НАЗВ	656	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	665	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	671	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 2

Серія "Суспільно-політичні твори (1907–1914)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 18.08.2004. Підп. до друку 28.02.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.

Умовн. друк. арк. 56,76. Умовн. фарбовідб. 57,16. Обл.-вид. арк. 49,83.

Додатк. накл. 500 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.

Вид. № 04. Зам. 40-5.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua;

e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на
ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 2: Серія "Суспільно-політичні твори (1907–1914)". — 2005. —
704 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-000-0 (т. 2).

Другий том є продовженням серії "Суспільно-політичні твори" 50-томного зібрання праць М.Грушевського. У ньому вміщені публіцистичні статті вченого, що друкувалися у 1907–1914 рр. у журналі "Літературно-науковий вістник".

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-000-0 (т. 2)